

УДК 342.922:343.58

Олександр Світличний,*докт. юрид. наук,
професор кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України***Ірина Бергеля,***здобувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ЗАХИСТ ТВАРИН, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В НАУКОВИХ ЕКСПЕРИМЕНТАХ, НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ВИРОБНИЦТВІ БІОЛОГІЧНИХ ПРЕПАРАТІВ, ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

У статті досліджується національне законодавство, проводиться аналіз існуючої нормативно-правової бази, що регулює питання адміністративного захисту та відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, які використовуються в наукових експериментах, навчальному процесі та виробництві біологічних препаратів. Розглядаються деякі особливості адміністративного захисту тварин під час проведення експериментів, а також формулюються висновки й пропозиції, спрямовані на вдосконалення адміністративного захисту експериментальних тварин від жорстокого поводження.

Ключові слова: експериментальні тварини, тварини, що використовуються в навчальному процесі, тварини, що використовуються в доклінічних дослідженнях біологічних препаратів, жорстоке поводження з тваринами, правила утримання та поводження з експериментальними тваринами.

Постановка проблеми. З розвитком науки й техніки для забезпечення потреб людини виникла необхідність використання тварин у наукових експериментах, освітньому процесі, виробництві біологічних лікарських препаратів.

Україна прагне бути європейською державою, яка дотримується європейських цінностей, зокрема й у сфері адміністративного захисту тварин від жорстокого поводження.

У зарубіжних країнах опікуються проблемами тварин не лише на декларативному рівні, а й здійснюють певні практичні кроки. Так, ще в 1822 р. в Англії було прийнято закон про покарання осіб, які знущаються над тваринами. У той же період подібний закон був прийнятий Польщею. Однак ці закони регламентували загальний захист тварин і відповідальність правопорушників, а особливу увагу необхідно було звернути на захист окремих видів тварин, зокрема й тих, яких дозволено використовувати в різноманітних наукових експериментах. Тому, наприклад, Радою Європи в 1986 р. було прийнято Європейську конвенцію про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних

та інших наукових цілей, а в 2001 р. нею ж було заборонено тестування косметичних засобів на тваринах.

Натомість Україна перебуває лише на початку шляху здійснення адміністративного захисту тварин, тому національне законодавство потребує більш чіткої регламентації адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, у тому числі експериментальними. Саме ці тварини змушені терпіти неймовірний біль, який їм свідомо завдає людина, використовуючи в експериментах, і вони досить часто гинуть під час проведення певних процедур.

Метою статті, з огляду на зазначену проблематику, є вивчення національного законодавства, проведення аналізу існуючої нормативно-правової бази, що містить норми адміністративного захисту експериментальних тварин від жорстокого поводження, а також внесення пропозицій щодо її вдосконалення.

Теоретичну базу зазначеної проблематики опосередковано становлять праці Н.С. Бондаренко [1], Д.О. Калмикова,

В.О. Турської [2] та інших учених, які лише частково розглядають питання адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з окремими видами тварин. Проте необхідність вивчення деяких аспектів саме адміністративно-правового захисту експериментальних тварин від жорстокого поводження зумовлює актуальність обраної теми.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зауважити, що в законодавстві існують різні терміни щодо означення тварин, які використовуються в експериментах (експериментальні, лабораторні, піддослідні), проте основне їх призначення незмінне. Наразі в експериментальних дослідженнях використовуються майже всі представники тваринного світу: найпростіші (бактерії), лабораторні тварини (щери, миші, хом'яки), домашні (собаки, кішки), сільськогосподарські (кролі, коні, свині) та інші. Такі тварини утримуються в спеціальних приміщеннях науково-дослідних інститутів (віваріях) і є надзвичайно важливими в проведенні експериментів, в освіті та медицині. Однак вони у свою чергу потребують особливих умов утримання й поводження, які виключають жорстокість. Згідно з преамбулою Європейської конвенції про захист хребетних тварин від 1986 р. [3] людині в її пошуках знань, здоров'я та безпеки необхідно використовувати тварин, якщо це слугуватиме поглибленню знань або відповідатиме загальним інтересам людини чи тварини, проте якщо таке використання неможливе – замінити на альтернативні методи.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. [4] експериментальні тварини – це тварини, які використовуються для проведення наукових дослідів, експериментів.

Згідно з Порядком проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 березня 2012 р. № 249 [5], науковий експеримент – це дослідження, спрямовані на одержання та використання нових знань, що проводяться на живих тваринах і можуть спричинити біль, страждання, занепокоєння чи завдати їм тривалої шкоди. Отже, можна зробити висновок, що на рівні цього підзаконного нормативно-правового акта експериментальним тваринам може бути спричинено біль і страждання. Однак, на нашу думку, необхідно чітко визначити певні межі, коли потрібно припинити проведення експерименту, оскільки подальші дії будуть щонайменше порушувати норми адміністративного права, а не орієнтуватись на ту норму,

що нежиттєздатна експериментальна тварина умертвляється методами евтаназії до настання в тварини страждань. Якщо тварина нежиттєздатна, вона вже потерпає від болю, а момент, коли ці страждання настають, може визначити лише ветеринарний лікар.

Хоча важливим кроком дотримання та впровадження європейських норм захисту експериментальних тварин стало те, що згідно зі ст. 26 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [4] використання тварин у наукових експериментах, біологічному тестуванні, навчальному процесі допускається лише в разі, якщо відсутня можливість заміни їх іншими альтернативними методами й об'єктами, проте цей так званий дозвіл дає певні можливості для порушення законодавства про жорстоке поводження з тваринами, посилаючись на те, що альтернативні методи проведення певного експерименту відсутні. Сам перелік таких альтернативних методів та об'єктів для використання замість експериментальних тварин розробляється й затверджується центральними органами виконавчої влади з питань науки та освіти.

Робота з експериментальними тваринами може проводитись за наявності дозволу на проведення такого виду діяльності, що видається Комітетом із питань етики (біоетики) центрального органу виконавчої влади з питань науки й освіти.

Оскільки нормами адміністративного права караються порушення щодо утримання та поводження з тваринами (хоча Кодекс України про адміністративні правопорушення [6] ще потребує змін назви ст. 89 «Жорстоке поводження з тваринами» на «Порушення природних прав тварин, встановлених правил утримання та поводження з тваринами, що виключають жорстокість»), відповідно, необхідно дотримуватись норм Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [4], які відповідають Європейській конвенції про захист хребетних тварин від 1986 р. та спрямовані на гуманне поводження з експериментальними тваринами. Зокрема, це такі положення:

– процедури на експериментальних тваринах незалежно від їх цілей, за яких можлива небезпека травмування тварин або заподіяння їм гострих чи тривалих больових подразнень, проводяться в умовах знеболювання;

– експериментальна тварина, яка вже використовувалась у процедурі, може використовуватись у наступній процедурі лише після відновлення її стану здоров'я до нормального та за умови, що під час нової процедури до тварини застосовується загальна анестезія,

наступна процедура передбачає лише незначні втручання.

Забороняється використання в наукових експериментах, тестуванні, навчальному процесі тварин, які важко переносять неволю, закритий простір, дресирування. Варто визнати, що означена норма не може бути виконана в повному обсязі, оскільки більшість тварин, особливо дорослих особин чи тих, які жили на волі, погано переносять вказані умови.

Забороняється застосування девокалізації тварин (позбавлення хірургічним шляхом можливості тварини видавати звуки), травмуючих методів під час взяття клітин із тварин.

Також забороняється проведення на тваринах демонстрацій у навчальних цілях, якщо явища, що демонструються, можуть бути показані на неживих об'єктах, у тому числі демонстрація рефлекторної діяльності організму.

Під час проведення практичних робіт у навчальному процесі забороняється вимагати від студентів виконання процедур, що призводять до смерті або травмування тварин, якщо це суперечить їхнім моральним чи релігійним принципам. У таких випадках ці форми практичної роботи повинні бути замінені іншим завданням.

Експерименти на тваринах, що пов'язані з хірургічним та іншим ушкоджуючим впливом, не можуть проводитись за участю або в присутності осіб шкільного віку.

Тваринам, які використовувались у наукових експериментах, тестуванні, навчальному процесі, має надаватись кваліфікований догляд.

Нежиттєздатна експериментальна тварина умертвляється методами евтаназії до настання в тварини страждань.

Особливістю адміністративного захисту експериментальних тварин є те, що прибирання трупа можливе лише тоді, коли смерть буде констатовано особою, відповідальною за роботу з твариною, проте, як уже вказувалось, це може зробити лише ветеринарний лікар.

Саме через особливе призначення експериментальних тварин до роботи з ними допускаються особи, які мають вищу медичну, ветеринарну, зоотехнічну, біологічну чи фармацевтичну освіту, здобуту у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, проте не всі з них мають достатній рівень знань, щоб констатувати початок настання страждань у тварини або її загибель.

Надзвичайно важливим є дотримання правил поводження з експериментальними тваринами в освітньому процесі. Відповідно

до Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 березня 2012 р. № 249 [5], під час планування навчальної роботи або наукових експериментів чи біологічного тестування має бути обґрунтовано вид тварини, що використовуватиметься, і мінімальна їх кількість, необхідна для отримання достовірних результатів. Дослідні центри складають та передають до адміністрації наукових установ, а також у локальний комітет із біоетики, який створюється при дослідному центрі, перелік видів і їх кількість, з якими вони проводять наукові експерименти. Тварина, яка була використана в процедурі, що спричиняє гострий чи тривалий біль або страждання незалежно від застосування анестезії чи знеболювання, використовується в новій процедурі тільки після відновлення її стану здоров'я до нормального та за умови, якщо під час нової процедури до тварини застосовується загальна анестезія, нова процедура передбачає лише незначні втручання. У післяопераційному періоді тварина повинна отримувати кваліфікований догляд та адекватне знеболювання. Після завершення навчальних робіт, біологічного тестування чи наукових експериментів на тварині, що призводять до порушення її фізіологічних функцій і життєздатності, тварина має бути вчасно умертвлена шляхом евтаназії з дотриманням усіх вимог гуманності. Тобто ці норми повністю співзвучні з нормами Закону України «Про жорстоке поводження з тваринами» та не допускають страждань тварин.

Важливою обставиною є те, що відповідно до Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 березня 2012 р., Комітет із питань етики (біоетики) здійснює моніторинг дотримання гуманних, етичних і морально-правових принципів стосовно експериментальних тварин під час проведення наукових експериментів, роботи з експериментальними тваринами шляхом отримання звітів від локальних комітетів із біоетики, що підготовлені відповідно до розроблених рекомендацій Комітету з питань етики (біоетики).

Моніторинг дотримання гуманних, етичних і морально-правових принципів стосовно експериментальних тварин під час проведення наукових експериментів, роботи з експериментальними тваринами на місцях проводять локальні комітети з питань біоетики. Щороку до 20 січня або на вимогу локальний комітет із біоетики надає Комітету з питань

етики (біоетики) письмові звіти дослідного центру та свої висновки про результати перевірок дотримання умов. У письмових звітах детально відображають усі смертельні випадки, травмування, шкідливі та важкі ефекти. За виявлення фактів порушень вимог гуманного ставлення до експериментальних тварин та інших положень Комітет із питань етики (біоетики) надає дослідному центру рекомендації щодо можливих шляхів їх усунення. На жаль, це той максимум, визначений Порядком проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 березня 2012 р., коли порушники норм адміністративного права можуть бути покарані. На нашу думку, таку практику варто змінити шляхом розроблення механізмів, які дадуть змогу притягувати винних до адміністративної відповідальності, а не лише надавати їм рекомендації щодо можливих шляхів усунення жорстокого ставлення до тварин.

Експериментальні тварини також використовуються в доклінічному вивченні лікарських засобів. Так, відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів» від 14 грудня 2009 р. № 944 [7] доклінічне вивчення лікарських засобів проводиться дослідницькими установами незалежно від форми власності й відомчого підпорядкування, які здатні забезпечити відповідний науково-методичний рівень доклінічного вивчення безпеки та ефективності лікарських засобів і належне дотримання, згідно із чинним законодавством, принципів гуманного поводження з піддослідними тваринами в разі їх використання. Доклінічне вивчення лікарського засобу включає доклінічні дослідження в лабораторних умовах та/або досліді на лабораторних тваринах із метою визначення специфічної активності й безпечності лікарського засобу.

Вивчаються різні ознаки токсичності тест-зразка, у тому числі місцеві реакції. Період спостереження за тваринами після введення тест-зразка має бути достатнім для виявлення ознак ушкодження або відновлення органів чи тканин і становити 14 днів. Менший термін спостереження має бути обґрунтованим. При цьому не варто прирікати тварин на тривалі страждання: тварини, які помирають або агонізують, мають бути піддані евтаназії. Тобто можна зробити висновок, що на короткочасні страждання тварина заслуговує, і лише після тривалих страждань чи агонії її умертвляють, що вже є жорстоким

поводженням із нею. Відповідно, вказану норму варто вдосконалити.

Відповідно до законодавства всі тварини, що загинули протягом періоду спостережень, а також вижили до закінчення терміну спостережень, піддаються розтину й макроскопічному обстеженню. Ця норма взагалі є абсурдною, оскільки передбачає обов'язковий розтин усіх життєздатних тварин або нежиттєздатних без евтаназії, навіть коли цього робити не потрібно.

Під час визначення кількості тварин у групі для кожної дози тест-зразка передбачають проміжні забої тварин і можливість дослідження зворотності патологічних змін, якщо такі матимуть місце.

Оцінка токсичних ефектів тест-зразка має базуватись на спостереженнях за поведінкою тварин і клінічними проявами токсичності, на даних динаміки маси тіла, гематологічних і біохімічних досліджень, а також на аналізі розтину тварин та гістологічних досліджень.

Метою доклінічного вивчення репродуктивної токсичності тест-зразка є вивчення побічної дії лікарського засобу на статеву функцію й фертильність дорослих самців і самок лабораторних тварин, а також токсичного впливу на розвиток потомства. Основними показниками репродуктивної токсичності є загибель організму, що розвивається, та наявність у потомства лабораторних тварин структурних аномалій, порушень росту, функціональних дефектів. Дослідження з фармакології безпеки спрямовані на визначення впливу досліджуваного лікарського засобу на життєво важливі функції організму лабораторних тварин: серцево-судинну, дихальну та центральну нервову системи. Додатково підлягає вивченню потенційна дія на сечовидільну систему, вегетативну нервову систему, шлунково-кишковий тракт та інші системи (кістково-м'язову, ендокринну, імунну). За необхідності ці експерименти проводяться в межах вивчення токсичності тест-зразка або як окремий вид доклінічних досліджень. Отже, вкотре переконуємось, що наявність відповідної ветеринарної освіти (а не просто, наприклад, біологічної) має стати обов'язковою умовою.

Висновки

Таким чином, усі вказані підзаконні нормативно-правові акти регламентують правила поводження з експериментальними тваринами, які потрібно вдосконалювати, а правила утримання цих тварин, що виключають жорстокість, фактично не визначені й не деталізовані.

Зазначено лише вимоги щодо освіти осіб, які можуть проводити експерименти й дослі-

ди на тваринах, хоча вони повинні мати певні практичні навички та обов'язкову ветеринарну освіту. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» містить норми щодо утримання тварин, проте це лише загальні норми утримання.

Також відсутні правила транспортування експериментальних тварин, хоча є норми транспортування сільськогосподарських тварин, домашніх тварин, при цьому не враховано, що деякі тварини можуть транспортуватись після проведення експериментів, а стан їх здоров'я порушений.

Отже, національну нормативно-правову базу має бути вдосконалено з урахуванням вищенаведених недоліків.

Список використаних джерел:

1. Бодаренко Н.С. Порівняльно-правова характеристика адміністративних стягнень за жорстоке поводження з тваринами (за законодавством України та окремих країн СНД) / Н.С. Бодаренко // Юридична наука. – 2012. – № 3. – С. 74–80.
2. Турська В.О. Проблема розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за

жорстоке поводження з тваринами / В.О. Турська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 8. – С. 250–253.

3. Європейська конвенція про захист хребетних тварин від 1986 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_137.

4. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27. – Ст. 230.

5. Порядок проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 березня 2012 р. № 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0416-12>.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

7. Про затвердження Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14 грудня 2009 р. № 944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0053-10>.

В статье исследуется национальное законодательство, проводится анализ существующей нормативно-правовой базы, регулирующей вопросы административной защиты и ответственности за жестокое обращение с животными, используемыми в научных экспериментах, учебном процессе и производстве биологических препаратов. Рассматриваются некоторые особенности административной защиты животных во время проведения экспериментов, а также формулируются выводы и предложения, направленные на совершенствование административной защиты экспериментальных животных от жестокого обращения.

Ключевые слова: экспериментальные животные, животные, используемые в учебном процессе, животные, используемые в доклинических исследованиях биологических препаратов, жестокое обращение с животными, правила содержания и обращения с экспериментальными животными.

The article examines national legislation, an analysis of the existing regulatory framework governing the protection and administrative liability for cruelty to animals used in scientific experiments, educational process and production of biological products. We consider some features of administrative protection of animals during experiments and draws conclusions and proposals aimed at improving the administrative protect experimental animals from cruelty.

Key words: experimental animals, animals used in the classroom, animals used in preclinical studies of biological drugs, cruelty to animals, rules of detention and treatment of experimental animals.

